

УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПСИХОАНАЛІТИЧНОЇ МОДЕЛІ ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ

В статтє систематизирован опыт интерпретации психоаналитической модели художественного творчества, накопленный в украинской эстетике и искусствознании. Предпринята попытка концептуализации наиболее характерных подходов к данной проблеме от работ 20-х годов XX века до настоящего времени.

Ключевые слова: психоанализ, творчество, личность художника, межпредметный подход.

The article touches upon the problem of interpretation psychoanalytical model of arts, accumulated in Ukrainian aesthetics and art criticism (or study of art). The author makes an attempt of conceptualization of the most specific approach to the particular problem from the studies of the 1920's up to date.

Keywords: psychoanalysis, personality (identity) of an artist, comparative subjects's approach.

Розвиток психоаналізу в Україні, як відомо, має самостійну історію, витoki якої сягають перших десятиліть ХХ століття і пов'язані із спробами С. Балея та А. Халецького, відомих тогочасних науковців, провести психоаналітичне дослідження життя й творчості Тараса Шевченка. 1927 року на сторінках журналу «Життя і революція» з'являється стаття В. Підмогильного, присвячена психоаналізу І. Нечуя-Левицького.

Спираючись на ці публікації, можна стверджувати, що естетико-літературні спроби ввести психоаналіз у широкий ужиток в Україні почалися з проблеми патографії – аналітичного дослідження й опису життя людини з акцентом на патологічних компонентах.

Окремої уваги потребує праця харківських науковців «Історія психоаналізу в Україні». Саме завдяки цій роботі ми можемо прослідкувати виникнення та становлення психоаналізу в Україні, на сторінках книги показано, як високий професійний рівень філософів, психологів, психіатрів Києва, Харкова, Львова, Одеси допоміг їм відгукнутися на популярну концепцію психоаналізу, застосувати його у своїй практиці, сформувані власне бачення психоаналітичної моделі.

Отже, становлення та розповсюдження психоаналітичної теорії, зокрема фрейдівської концепції художньої творчості, хоча і відобразилось в працях українських дослідників, проте вихідною проблемою стає пошук певних психічних чи моральних вад у житті видатних українських письменників.

Водночас поступово виокремилася й інша тенденція, яка найбільш виразно простежується саме в українській теорії: розглядати психоаналіз художньої творчості як міжпредметний феномен. Ця тенденція в естетиці збіглася із

загальнофілософською, адже українські теоретики тяжіють до виявлення суміжних – стосовно досліджуваної – проблем, а також означення міжпредметного контексту.

Передусім зазначимо, що вітчизняні дослідники порушують низку проблем, що створює певне методологічне поле, завдяки якому глибше виявляються як недоліки, так і позитивні надбання З. Фрейда (1856–1939) і його послідовників, зокрема щодо концепції художньої творчості. До таких проблем, на наш погляд, належать загальнотеоретичні питання естетики та мистецтвознавства: зміст, образ, мотив, інтерпретація, ідентифікація, символ та ін. Над теоретичним осмисленням цих проблем досить плідно працюють сучасні українські дослідники (М. Бровко, О. Оніщенко, В. Панченко, Д. Кучерюк, Р. Шульга, О. Кодьєва, О. Шульган, О. Поліщук, Н. Жукова та ін.).

Проте творчий потенціал дослідження загальнотеоретичних питань, зрозуміло, не може компенсувати теоретичне осягнення власне проблеми художньої творчості, адже наявні підходи до її аналізу лише частково задовольняють ті вимоги, які гуманітарне знання висуває до вивчення та дослідження такої складної проблеми. Сучасне гуманітарне знання, як ми вже зазначили, перш за все намагається виявляти міжпредметні зв'язки, а в дослідженні психоаналітичної моделі художньої творчості застосовується порівняльний аналіз фрейдизму з філософією життя, екзистенціалізмом, герменевтичною традицією, деякими соціальними теоріями, які розробляють суміжну проблематику. Різні аспекти проблеми міжпредметних зв'язків успішно досліджено в роботах Л. Губерського, О. Оніщенко, О. Левицького, В. Чернеця, Г. Макаренка та ін.

Грунтовний психологічний аналіз художньої творчості, спроба розкрити зв'язок між автором і його твором, виявити внутрішні стимули творчості – це чи не найголовніша мета психоаналітичної концепції. Але психоаналіз залишає поза увагою цілу низку проблем, а саме: художнє обдарування, естетичні засади творчості, її соціальний контекст. Відсутність загальної теорії вивчення й самого аналізу проблеми художньої творчості свідчить про те, що будь-яка концепція не є бездоганною, навіть якщо вона має величезний вплив як на теорію, так і на практику мистецтва.

Після 20–30-х років ХХ століття психоаналіз як об'єкт естетичного аналізу стає провідною темою в дослідженнях українського естетика Л. Т. Левчук, яка протягом 1980–2002 років видає монографії «Психоаналіз і художня творчість», «Психоаналіз: від безсвідомого до втомленості від свідомості», «Психоаналіз: історія, теорія, мистецька практика», у яких застосовує наріжні принципи класичного психоаналізу З. Фрейда до вивчення більш широкого простору процесу художньої творчості: від теоретичних засад до аналізу конкретних мистецьких творів. Дослідниця вказує на індивідуальні відмінності підходів до аналізу художньої творчості прибічників фрейдівської концепції, а також зазначає, що формування критичного ставлення щодо психоаналітичної моделі художньої творчості починається з «ревізії» ідей класичного психоаналізу з боку його послідовників. У роботах Л. Левчук наголошує на найбільш перспективних ідеях З. Фрейда, які важливі і самі по собі, і як виявлення прихованих можливостей творчого процесу, зокрема інтуїції та уяві. Учений визнає, що практика

застосування психоаналізу до процесу художньої творчості виявилася найбільш плідною саме у патографіях. Розглядаючи психоаналітичні «портрети» Леонардо да Вінчі, Шекспіра, Гете, Достоевського, Шевченка, Нечуя-Левицького, вона приділяє певну увагу й альтернативним моделям, що дає можливість доповнити патографію елементами біографічного методу і виявити «за» і «проти» психоаналітичного підходу. Л. Левчук зазначає: «Сучасний погляд на проблеми художньої творчості виходить далеко за психологічні межі: дедалі настійніше наголошується на творчому потенціалі суто естетичних вимірів... завдання в тому, щоб на тлі розгляду психоаналізу показати можливості сучасної естетики у виявленні інтегративного потенціалу творчості, дешифруванні символіки конкретних творів, осягненні складної особистості митця – людини, художній обдарованості та професійній підготовці якої й завдячує своїм існуванням мистецький твір» [1, с. 6].

Намагання Л. Левчук виявити естетичний аспект у широкому колі питань творчості й аргументувати паритет естетики та психології підтримують й інші науковці. Так, В. Чернець, який у межах міжпредметного підходу досліджує проблему співвідношення та взаємодії психологічного й естетичного, вважає, що «Л. Т. Левчук безпосередньо вводить естетичний аспект в аналіз творчості. Включаючи творчість у контекст проблематики естетичної науки, вона намагається виявити саме естетичний потенціал художньої творчості... чітко відмежовує художню творчість, вважаючи, що естетичне передусім у цьому виді творчої діяльності виявляється якнайповніше» [4, с. 3].

Підкреслимо, що для виявлення реальної площини взаємодії естетики та психології у дослідженні творів окремих митців Л. Левчук передусім наголошує на значенні «калокагатії», «катарсису» та «емпатії». На наш погляд, серед цих трьох понять важливо виокремити поняття «емпатія», яке рідко потрапляє в поле зору науковців. «Емпатія (співпереживання) розкриває такий важливий аспект творчого процесу митця, як переживання ним тих самих емоційних станів, в яких перебуває інша людина. Це відбувається завдяки ототожненню митця з іншою людиною, яка є об'єктом художнього аналізу, або з героєм створюваного твору», вважає Л. Левчук [2, с. 370].

Значну увагу приділено мистецтвознавчій модифікації психоаналізу, його впливові на становлення таких славнозвісних напрямів мистецтва ХХ століття, як експресіонізм та сюрреалізм. «Ідеї Фрейда досить зацікавлено сприйняла значна частина європейської художньої інтелігенції, і вони дотепер відбиваються на мистецьких пошуках уже нових поколінь митців» [1, с. 7].

Важливим аспектом теоретичних інтересів Л. Левчук є історія української естетики ХХ століття, у контекст якої вписується і психоаналітичний досвід. Вплив психоаналітичних ідей спричинив формування теоретичних шкіл Одеси, Харкова, Львова, «представники яких на початку ХХ століття не лише пропагували психоаналіз і використовували на практиці фрейдівські методики, а й намагалися творчо переосмислити окремі психоаналітичні положення з огляду на самотність слов'янського світостворення» [1, с. 7].

Дослідниця, аналізуючи ставлення українських учених до психоаналізу,

передусім до його фрейдівської моделі, наголошує на тому, що «слід ураховувати той факт, що Україна мала певні здобутки у так званих „пограничних” дослідженнях: етико-естетичних, етико-психологічних, психолого-мистецтвознавчих» [1, с. 229]. Цьому сприяла традиція розроблення естетико-психологічної проблематики в українській науці, закладена ще класичною працею Івана Франка «Із секретів поетичної творчості». Становлення ідеї естетико-психологічного паритету пов'язане і з ім'ям видатного харківського вченого, психолога, літературознавця Олександра Потебні, який зробив вагомий внесок у створення розгорнутої теорії творчого процесу та дослідження творчої уяви.

Плідно продовжив традиції О.Потебні його учень Дмитро Овсянико-Куликовський, який вбачав у мистецтві виховання людини та утвердження моральності і, виходячи з цього, розробляв проблеми психології творчості. Інтерес Д. Овсянико-Куликовського до проблем позасвідомого стимулював дослідження людської психіки. Український учений надавав позасвідомому вагому роль щодо створення художніх образів і виявлення прихованих образів митця, передусім письменника. Це відображено в його статті, написаній 1909 року, «Психологія думки і почуття. Художня творчість»: «Погляд на позасвідому сферу як на величезну арену збереження й нагромадження розумової сили належить до найпродуктивніших поглядів у сучасній психології» [3, с. 3].

Отже, підхід в українській естетиці до аналізу психоаналітичної моделі художньої творчості від 80-х років до початку XXI століття, який у межах статті ми розглянули на прикладі позиції Л. Левчук, спирався на досить потужні традиції початку XX століття. Драматичність ситуації щодо історії розвитку психоаналізу в Україні в умовах 20–30-х років XX століття визначена тим, що всі тогочасні прихильники цієї концепції зазнали ідеологічних переслідувань і були позбавлені можливості планомірної роботи з цим матеріалом.

Відродження вивчення психоаналізу в межах проблематики естетичної науки по суті починається від 70-х років. Проте від того часу ця проблематика надзвичайно активно присутня в науковому просторі України. За останнє десятиліття різні аспекти психоаналітичної теорії розглянуто в дослідженнях О. Оніщенко, О. Брюховецької, М. Дремлюги, С. Маленко, А. Некити. Значний інтерес викликали також літературознавчі розвідки С. Павличко та Н. Зборовської. Виокремимо декілька робіт, які, на наш погляд, заслуговують на особливу увагу.

Так, 2001 року було опубліковано монографію Олени Оніщенко «Художня творчість у контексті гуманітарного знання», яка цікава з багатьох аспектів. По-перше, дослідниця є прихильницею застосування до аналізу художньої творчості саме міжпредметного підходу, органічно поєднуючи психологічний, етичний, мистецтвознавчий аспекти з естетичним. «Розглядаючи художню творчість в контексті загальнотеоретичних проблем естетики, слід враховувати, що характерною ознакою сучасного естетичного знання є тяжіння до „концептуального плюралізму”. Саме він обумовлює значною мірою той спектр його проблематики, який вражає своєю різноманітністю і пов'язаний як з питаннями традиційної орієнтації, так і з розробкою нових теоретичних моделей... на цьому шляху відкриваються значні

можливості й для глибокого, всебічного аналізу художньої творчості», вважає О. І. Оніщенко [5, с. 6]. Це дозволяє ґрунтовно відповісти, чому саме психоаналітична модель художньої творчості, співіснуючи в єдиному часі та європейському просторі з інтуїтивістською та аналітичною моделями все ж зайняла провідне місце.

Відповідь на це запитання лежить у площині специфіки психоаналітичної моделі художньої творчості, де такі суперечливі проблеми: естетичне творчої особистості, художня спадкоємність, шляхи динамізації творчого процесу – не лише ставляться, а й отримують певну теоретичну інтерпретацію. О. Оніщенко зазначає: «...принципово важливим кроком у розробці сучасної моделі художньої творчості має стати визначення домінуючого начала, яке дасть змогу об'єднати всі аспекти вивчення цієї проблеми... Залучаючи до аналізу психологічний (проблеми натхнення, уяви, форми досвіду тощо), етичний („моральні провокації”, питання моральної відповідальності митця тощо), мистецтвознавчий (видова специфіка мистецтва, її природні особливості тощо) параметри, естетика, спираючись на власну понятійну систему, сприятиме подоланню „розірваності” і відкриє значні теоретичні перспективи в дослідженні художньої творчості. На нашу думку, її осмислення має розпочатися з двох принципових моментів: аналізу феномену творчої особистості та чинника творчого процесу» [5, с. 72].

Слід підкреслити значення літературознавчого підходу в межах психоаналітичної моделі художньої творчості, який викладено в роботах дослідниць С. Павличко та Н. Зборовської. Розглядаючи становлення і розвиток класичного фрейдівського психоаналізу як дослідження сфери безсвідомого, а також формування різних версій постфрейдизму як нових тлумачень феномену безсвідомого, вплив фрейдизму на мистецьку практику, зокрема літературу, Н. Зборовська простежує синтез психоаналізу з філософією та лінгвістикою на основі застосування гуманітарних наук до мови. Дослідниця наголошує на тому, що психоаналітичне літературознавство, вивчаючи творчу особистість, активно застосовує психобіографічний метод, пов'язуючи його з психоаналітичною інтерпретацією творчості.

Вагомий внесок у літературознавство зробила С. Павличко, досліджуючи роботи зарубіжних та українських письменників. Головну увагу в її працях приділено походженню й розвитку світоглядних, етичних та естетичних концепцій у межах широкого художнього феномену.

Отже, роблячи певний висновок, слід зазначити, що довге життя психоаналізу, його наукова спадщина, зокрема застосування психоаналітичного методу до художньої творчості, привело до переглядання як самої особи митця, так і процесу творення. Психоаналіз суттєво вплинув на формування наукової думки філософів різної світоглядної орієнтації, зокрема і на розвиток психоаналітичної думки в Україні, на становлення сучасних гуманітарних наук.

Література:

1. *Левчук, Л. Т.* Психоаналіз: історія, теорія, мистецька практика [Текст] / Л. Т. Левчук. – К. : Либідь, 2002.
2. *Левчук, Л. Т.* Естетичний потенціал художньої творчості [Текст] / Л. Т. Левчук // Естетика. – К., 1997.
3. *Історія психоаналіза в Україні* [Текст]. – Х., 1996.
4. *Чернець, В. Г.* Естетика та психологія: проблеми співвідношення та взаємодії [Текст] / В. Г. Чернець // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. – К., 2003.
5. *Оніщенко, О. І.* Художня творчість у контексті гуманітарного знання [Текст] / О. І. Оніщенко. – К., 2001.
6. *Овсянико-Куликовський, Д. И.* Психология мысли и чувства. Художественное творчество [Текст] / Д. И. Овсянико-Куликовський // Овсянико-Куликовский, Д. Н. Литературно-критические работы / Д. И. Овсянико-Куликовський. – М., 1989. – Т. 1.
7. *Зборовська, Н. В.* Психоаналіз і літературознавство [Текст] / Н. В. Зборовська. – К., 2003.
8. *Павличко, С.* Зарубіжна література. Дослідження та критичні статті [Текст] / С. Павличко. – К., 2001.